

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Naziv originala:
Mark Epstein
THE ZEN OF THERAPY

Copyright © 2022 by Mark Epstein
All rights reserved.

Translation Copyright © 2023 za srpsko izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-04892-6

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

ZEN TERAPIJA

Otkrijte skrivenu dobrotu u životu

MARK EPSTAJN

Preveo Vladimir Nikolić

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2023.

Za Arlin, Sonju i Vila

*Jedan monah je pitao: „Šta su reči starih mudraca?“
Učitelj je rekao: „Slušaj pažljivo! Slušaj pažljivo!“*

– Čao Čou, *Recorded Sayings*, br. 220

BELEŠKA PISCA

Da bih zaštitio privatnost pacijenata, promenio sam njihova imena i druge identifikacione detalje. Ali pojedinosti psihoterapeutskih seansi prenete su najvernije moguće onome kako su se odigrale. Svi pacijenti su pročitali i odobrili materijal zasnovan na njihovim seansama.

UVOD

Nakon neočekivane smrti Budine majke nedelju dana posle njegovog rođenja, Budu je otac štitio od toga da ikada vidi starost, bolest i smrt. To se dogodilo, dakle, pre Budinog prosvetljenja. Kada se, decenijama kasnije, oženio i postao otac, konačno je naišao na jednog bolesnika, starca i leš i, užasnuto odreagovavši, brzo ponovio traumu iz svog detinjstva tako što je napustio vlastitu voljenu porodicu i potražio slobodu (ili beg) u dostupnim duhovnim težnjama svog vremena. Nakon što je proveo nekoliko narednih godina u šumi tragajući za smislenom pomoći, Buda se posvetio praksi samoumrtvljivanja kao sredstvu za ostvarenje svog dugo traženog buđenja. U prastarjoj Indiji odavno je postojala snažna isposnička tradicija, a ambiciozni Buda je, u svojoj neumornoj potrazi za unutrašnjim mirom, video samoodricanje kao najsigurniji metod da se odvoji od svog suviše ljudskog tela i uma.

Ispunjen samogađenjem i samoprezirom, poput mnogih stidom ispunjenih osoba iz našeg doba koje mrze same sebe, dugo je pokušavao da se odvoji od sebe tako što se svesno i namerno odricao svih oblika uživanja. Bio je bolji u tome od svih ostalih sve dok, na samom rubu samouništenja (umnogome nalik modernim anoreksičarima koji se izgladnjuju, junački i tragično, sve dok unutrašnji organi ne počnu da im otkazuju), nije posumnjao da nešto nije u redu sa njegovim osnovnim pristupom. Na pamet mu je palo nepozvano sećanje, kako je kao dečak radosno sedeo ispod bengalske smokve dok je njegov

otac orao njive u daljini. To sećanje ga je dirnulo, ali se iznenadio zbog nelagodnosti koju je pritom osetio. Uplašio se nečega što je ta uspomena iznela na površinu, shvatio je, uplašio se radosti koju je nekad osećao. Zašto, zapitao se. Zašto mu je to sećanje naišlo upravo u tom trenutku, i zašto je zbog njega osetio strah. Odgovor mu je spontano pao na pamet, rani primer moći slobodnih asocijacija.

Tražio je sreću i slobodu izvan sebe, shvatio je, iako je možda, samo možda, to već bilo u njemu, onako kako je bilo ispod bengalske smokve kad je bio dečak. Ta mogućnost ga je kopkala i počeo je ozbiljno da razmišlja o tome. „Možda sam potpuno pogrešno pristupio ovome“, pomislio je. „Možda pokušavam da sam sebi nešto kažem. Može li prosvetljenje za kojim tragam ležati u ovom pravcu, prema upamćenoj radosti iz mog detinjstva? To bi bilo protivno svemu onome o čemu sam razmišljao, svemu onome što sam mislio. Zbog toga me ta radost plaši: prisiljava me da preispitam čitav svoj položaj.“ Uživajući u toj uspomeni i osokoljen novom spoznajom, Buda je shvatio da sa toliko izglednelim i mršavim telom nema šanse da ponovo doživi tako radosno osećanje. Ukoliko želi da ozbiljno shvati tu spoznaju, zaključio je, bolje bi mu bilo da što pre pronade nešto za jelo.

U tom trenu prišla mu je mlada žena Sudžata iz susednog sela, noseći zlatnu zdelu sa pirinčanom kašom. To je bio slučaj zamenjenog identiteta. Sudžata je zapravo nosila poklon lokalnom duhu iz drveta, za koga je verovala da joj je pomogao da zatrudni. Njena sluškinja je ranije bila u toj šumi i videla je sparušenog Budu kako malaksalo sedi ispod istog onog stabla bengalske smokve čijem se duhu njena gospodarica ranije molila, pa je pohitala nazad u selo i uzbuđeno ispričala Sudžati šta je tamo videla. Sudžata je istog časa pošla u šumu, srećna što može da se lično zahvali tom božanstvu. Zamenivši izglednelog Budu za poštovanog duha, nahranila ga je i vratila u život, nesvesno mu dajući snagu da nastavi potragu. Sudžatino pirinčano mleko bilo je toliko hranljivo da se priča da ga je prehranilo za sledećih četrdeset devet dana, što je bio kritični interval u kom je obavio unutrašnji posao neophodan za prosvetljenje. O tih četrdeset

devet dana mislim kao o nekoj vrsti graničnog perioda u Budinom životu, o vremenu intenzivne terapije u kojoj je mogao da shvati svoju prošlost i da posegne u svoju budućnost, te postane osoba kakva mu je bilo suđeno da bude.

Sudžata, naravno, nije imala pojma ko je Buda zaista ili ko će postati. Ali je, zahvalna nakon što se nedavno porodila, nahranila gladnu dušu koja se igrom slučaja zatekla u njenom komšiluku. Ne postoji zapis njihovog razgovora, ali se priča da je Buda neko vreme zadržao njenu zlatnu činiju, naposljetku je upotrebivši kao neku vrstu talismana da potvrdi da je sada na pravom koloseku. Nešto kasnije je bacio tu zdelu u obližnju reku, rekavši sebi, sudeći po jednom prastarom zapisu, da će, ukoliko zdela bude plutala uzvodno, to biti znak da je njegova promena mišljenja bila ispravna. Zdela je zaista otplutala uzvodno, pre nego što je potonula na dno i pala na činije trojice prethodnih Buda koji su primili presudnu prehranu na istom tom mestu. Zveckanje tih činija probudilo je lokalnog nagu, ili zmijskog kralja, koji je živeo na dnu te reke, saopštavajući mu da je novi Buda u nastajanju. Ta zmija, po mom mišljenju, predstavlja podzemni svet, nesvesnu energiju koju je Buda sada koristio za svoje buđenje.

Mislim da je taj slučajni susret Sudžate i Bude metafora za psihoterapiju. Simbolizam je neverovatan. Buda je, poput većine ljudi koji dolaze na psihoterapiju, osećao da nešto radi pogrešno, da nekako sam sebi stoji na putu. Strategija suočavanja sa vlastitom traumom koju je razvio nije davala rezultate; samo je, u izvesnom smislu, nastavljala upravo ono osećanje gubitka koje je hteo da eliminiše. Nakon što je napustio ženu i dete, pogrešno misleći da je odricanje od ovozemaljskih odnosa od suštinske važnosti za njegov duhovni napredak, nije mogao da nastavi dalje bez ponovnog uspostavljanja odnosa od kojih se rastao. Ti odnosi bili su istovremeno unutrašnji i spoljašnji. Morao je da se seti radosti iz svog detinjstva, i morao je da se zadoji, takoreći, na Sudžatinim grudima, a to su bila dva ključna događaja koja su, po mom mišljenju, podsećala na traumu majčine smrti sedam dana nakon njegovog rođenja. Bez otkrivanja svoje društvene prirode, Buda

se nikad ne bi probudio; iznurio bi se u herojskoj potrazi samoodričanja. Sudžata je, kao Budin „duhovni prijatelj“, i kao novopečena majka, posvetila vreme i snagu da pomogne drugom ljudskom biću, nikad ne saznajući koliko će njen doprinos biti značajan. A Buda je, podstaknut svojim povraćenim sećanjem i okrepljen njenom zahvalnom ponudom, napokon krenuo pravim putem.

U njenom najboljem izdanju vidim psihoterapiju u istom tom svetlu. Mnogi ljudi koji dolaze na psihoterapiju iz nekog razloga se gade sebe, umnogome nalik na to kako se Buda gadio samog sebe u svoje vreme i na svoj način. To gađenje može da poprimi mnoštvo oblika: stid, strah, anksioznost, ili osećanja bezvrednosti jesu uobičajena ispoljavanja, ali mogućnosti su beskonačne. Neki ljudi čak razviju ono što se naziva „reakciona formacija“, te deluju suprotno od zgađenog. Oni izgledaju oholo, ili uobraženo, ili nevoljno da priznaju svoje mane ili sumnje u sebe. Ali ti pojedinci često samo potpomažu sebe, stvarajući lažnu fasadu da sakriju ranjivost, i negde duboko u sebi pate zato što znaju da nisu stvarni.

Zajedničko svim tim varijacijama je teškoća u emotivnom životu. Emocije su preteće. One se kreću nervnim putevima koji su brži od misli; mogu da nas uhvate iznenada i sruše naše pažljivo konstruisane psihičke odbrane. Emocije su, po samoj svojoj prirodi, izvan naše kontrole. U našim nastojanjima da se uklopimo, prilagodimo i povinujemo svim zahtevima koji nam se nameću dok sazrevamo, emotivnom životu se često poklanja mala pažnja. Učimo da gušimo osećanja koja smetaju „zdravim“ prilagođavanjima i negiramo ona koja dovode u pitanje identitete koje gradimo da bismo se snalazili u svetu oko nas. Površinski, sve možda izgleda dobro, ali unutra, kao posledica, vladaju zbunjenost i konflikt. Sopstvo koje pokazujemo svetu i sopstvo koje obitava u nama nisu uvek u saglasju.

U priči o Budi, njegovo nastojanje da se izoluje od svog unutrašnjeg iskustva očituje se u njegovom prihvatanju asketizma. Ali mi ne moramo da budemo isposnici kako bismo bili u konfliktu sami sa sobom. Sklonost ka negiranju istinskog unutrašnjeg iskustva i zauzimanju

odbrambenog stava u odnosu na njega veoma je rasprostranjena. Kada je tu pojavu susretao kod pacijenata, Frojd ju je nazivao „otporom“, i došao je do spoznaje da jedan od načina da se ona prevaziđe jeste da se učini primarnim ciljem terapijskog ispitivanja. Otkrivanje pacijentovog otpora terapeutu jeste ono što omogućava da se taj otpor postepeno istopi. Na sličan način Buda je, posle buđenja, učio svoje sledbenike da se pomire sa sopstvenim umom. Njemu je bila potrebna Sudžata da ga usmeri u tom pravcu. Mnogima od nas potrebna je psihoterapija.

Srž ove knjige predstavljaju odabrane psihoterapeutske seanse za godinu dana rada. Rano u životu imao sam slučajan susret sa budizmom, koji me je šćepao, nahranio i oblikovao način na koji sam počeo da se bavim psihijatrijom. Taj rani susret pomogao mi je onako kako je Sudžata pomogla Budi: pokazao mi je put kojim do danas idem. To je bio najvažniji uticaj na moj rad, ali to nikad nije bilo nešto što sam mogao da s lakoćom opišem. Kako se tačno budizam javlja u mojim svakodnevnim seansama? Šta se izliva iz mojih meditativnih iskustava u razgovore s pacijentima? U ovoj knjizi pokušao sam da istražim, u uzgrednim pojedinostima datih sat vremena, kako moji budistički svetonazori utiču na način na koji upražnjavam psihoterapiju. Posledica je poprečni presek života u mojoj ordinaciji, poentilistički prikaz koji, ukoliko je uspešan, ilustruje kako se strepnje i sukobi svakodnevnog života mogu sagledati u duhovnom svetlu.

Pre neki dan razgovarao sam telefonom sa mojom devedesetpetogodišnjom majkom, a taj razgovor nudi još jedan prozor u sve ovo. Na izvestan način ličio je na psihoterapeutske seanse na kojima sam izgradio ovu knjigu, ali to nije bila psihoterapeutska seansa, to je bio razgovor sa mojom majkom, i zato je predstavljao drugačiji, premda povezan, skup izazova. Zovem mamu svake nedelje i uglavnom pričamo o tome šta ima novo u mojoj porodici, šta je možda nedavno pročitala u *Njujorkeru*, ili šta ima interesantno u današnjem izdanju *Njujork tajmsa*. Retko sam joj od pomoći u rešavanju nedeljne ukrštenice, ali uspevamo da nađemo druge teme za razgovor. Otkako mi

je otac preminuo pre više od deset godina, ona živi sama u gerontološkom centru u blizini Bostona, zajedno sa velikim brojem drugih penzionera koji su, pre epidemije kovida, večerali zajedno i učestvovali u zajedničkim aktivnostima. Iako je njen um oštar kao i uvek, telo joj je tokom godina postajalo sve krhkije i morala je da sve više i više vremena provodi u sve ograničenijem i zatvorenijem okruženju svoje zajednice. Često se ljuti zbog tih ograničenja, ali je za nas, njeno četvoro dece, to mesto bilo pravo božji dar.

„Hoću nešto da te pitam“, rekla je moja majka petnaestak minuta posle mog poslednjeg poziva. „Imam novu prijateljicu koja mi se mnogo dopada. Imamo mnogo toga zajedničkog, izuzev činjenice što su joj umrla dva od tri deteta. To ne mogu ni da zamislim. Kaže da je duhovna, ali ne i religiozna.“ Naćulio sam uši. Nova prijateljica; već dugo nisam čuo za novu prijateljicu! I „duhovna, ali ne i religiozna“. „Kao ja!“, uzviknuo sam, upadajući joj u reč. „Da. 'Kao tvoj sin.' To je kazala. Čitala je tvoje knjige.“ Nakratko je začutala. „Šta to znači: 'duhovna, ali ne i religiozna?'“, upitala me je.

Na trenutak sam se zaprepastio. Kako to misli: „Šta to znači?“ Posle svih ovih godina mog bavljenja meditacijom pune svesnosti i budizmom, da li je još toliko neupućena u ovo kao što zvuči? Istina je da nikad nije bila radoznala u pogledu mojih interesovanja, ali pametna je žena i dao sam joj primerke svih mojih knjiga. Ali u sebi sam znao da bi zato što je njena nova prijateljica bila zainteresovana sada mogla da napravi mesta za nešto što joj dosad nije bilo naročito važno. Moja majka je oduvek imala dobre prijateljice – od kojih je većina danas pokojna – i oduvek je bila dobra prijateljica svojim prijateljicama. Odlučio sam da se spustim na zemlju i pokušam da odgovorim na njeno pitanje.

Isprva nisam znao šta da kažem. Pomislio sam na to što je njena prijateljica izgubila decu – nisam siguran jesu li umrla u detinjstvu ili zreloj dobi – i pretpostavio da verovatno ima ideju da se život nastavlja u nekom obliku posle smrti tela. To bi bio jedan način da bude „duhovna“: otvorenost prema životu duše zasebno od života tela.

Pokušao sam da formulišem to za moju majku i poslao sam joj link za knjigu o reinkarnaciji za koju sam mislio da bi se možda mogla svideti njenoj prijateljici. „Da je to slučaj, reklo bi se da će posle nekoliko hiljada godina postojati neki dokaz toga“, odgovorila je moja majka, odbacujući moje prve pokušaje objašnjenja.

Promenio sam taktiku. „Znaš za one centre za meditaciju u koje idem već četrdeset godina“, rekao sam. „To je njihova svrha. Isprva si sama sa svojim svakodnevnim mislima i brigama, ali posle nekog vremena počneš da uviđaš nešto drugo o sebi za šta nisi ni znala da je tu.“ Tu sam bio na nešto čvršćem tlu, pa sam nastavio da govorim: „Misliš da znaš ko si, ali nešto drugo tajanstveno počne da izbija na površinu.“ Šta drugo tajanstveno, zapitao sam se. Kako mogu to da objasnim majci? Tišinu, mir, prostranost, ljubav? Hoće li ozbiljno shvatiti išta od toga? Želeo sam da joj govorim o duši, u suprotnosti sa egom, ali mi se jezik vezao u čvor, pa sam se povukao na povoljniji položaj. „Tamo se nešto dešava“, rekao sam, misleći na centre za meditaciju. „Prevazilaziš sebe. Vidiš sve svoje uobičajene preokupacije i misli, ali one dolaze i odlaze, a ponekad dodiruješ mesta za koja nisi ni znala da postoje, a to ti pruža osećaj da si deo nečega većeg, nečega što možda neće umreti kad telo umre, nečega smislenijeg, nečega što ti pomaže da shvatiš svoju pravu svrhu.“ Sve sam natrpao u jednu rečenicu, ali, još dok sam govorio, znao sam da ne dopirem do nje.

„Pa, i dalje to ne razumem“, uzdahnula je.

Kasnije te večeri prosledio sam majci članak iz prošlonedeljnog *Njujork tajmsa* sa naslovom „Konzumiranje ajavaskе kada ste penzioner“. Nadao sam se da će *Tajms* bolje od mene objasniti pojam „duhovnosti, ali ne i religioznosti“ opisom kako se ta psihoaktivna supstanca koristi u psihoterapeutske svrhe. Priča je počela sa sada sedamdesetčetvorogodišnjim investitorom rizičnog kapitala koji je imao četiri godine kada je njegov otac 1942. nestao iz njihovog doma u Budimpešti bez pozdrava. Dečak je krivio sebe za očev nestanak, misleći da se to desilo zato što je bio „nevaljao“, i nikad ga više nije video, a oca su mu najverovatnije ubili nacisti. Ajavaska ceremonija

dovela ga je u kontakt s pokojnim ocem, koji mu je rekao da ga je čitavog života posmatrao sa druge strane. Saopštio je sinu kako je bio siguran da može pobeći od nemačkih vlasti, pa zato nije bilo potrebe da ga budi da bi se oprostio od njega. Taj razgovor je, u njegovoj psihodeličnoj mašti, tog čoveka oslobodio tereta koji je čitavog život nosio na plećima. Taj članak je ovako citirao pisca Majkla Polana: „Psihodelici su naročito dobri u tome da nas prodrmaju i izvuku iz kolotečine navika i omogućuće nam da steknemo novi pogled na ono što nam je poznato. A kako starimo, sve više smo ogrezli u navikama.“

Taj članak završio se još jednim primerom. Jedan sedamdesetogodišnjak je putovao u Peru na višestruke ajavaska ceremonije. „Znao sam da je moje detinjstvo, premda nije bilo teško, bilo veoma hladno“, kazao je. „U njemu nije bilo mnogo ljubavi ili odobrenja. Te noći video sam sliku naopačke izvrnute piramide. Ta tačka piramide bila je prva misao. Ta prva misao bila je usamljenost i potreba za ljubavlju i odobrenjem. A ta piramida koja se odatle dizala bio je čitav moj život. Dakle, čitav moj život zasnivao se na tom trenutku, i bio je traženje ljubavi i odobrenja.“ Kao u prvom slučaju, ta vizija je oslobodila tog čoveka isključive identifikacije sa jednim jedinim aspektom njegove ličnosti. Mogao je da vidi svoju usamljenost ne kao suštinski aspekt svog karaktera, već kao kontingentni i relacioni rezultat specifičnog skupa okolnosti, ne kao definiciju onoga što jeste.

Kasnije te večeri, naglas sam pročitao taj članak mojoj ženi nakon što sam joj ispričao za razgovor sa majkom. Ona se setila svog sličnog iskustva, bez droga, u kom je, dok je slušala predavanje duhovnog učitelja na koje sam je odvuкао, došla do spoznaje da stalna zabrinutost *njene* majke – zbog stizanja na vreme, čišćenja, kupovine pravih cipela, zdravlja – ne znači da zabrinutost ima bilo kakvu suštinsku vrednost. Moja supruga je odavno odbacila otvorene načine sekiracije svoje majke, i naizgled nije nimalo ličila na nju, ali je u slobodnoplutajućem psihičkom sklopu ohrabrenom na tom predavanju otkrila zrnice, ili trunku verovanja koje je i dalje delovalo u njenoj podsvesti i sugerisalo da je sekiracija preduslov za optimalno funkcionisanje.

Negde duboko u sebi i dalje je verovala da će se bez toga sve raspasti. Ta pretpostavka se, shvatila je, potpuno zasnivala na načinu bivstvovanja njene majke. U određenom smislu, to jeste bio način da ostane bliska sa svojom majkom, ali, kada je to jasno spoznala, to je izgubilo moć nad njom. Sekiracija nije svojstvena načinu bitisanja moje supruge, niti joj je neophodna. Može da živi bez toga. Postoje drugi načini da poštuje svoju majku! Prepoznala je to kao „duhovnu“ spoznaju, iako u tome svakako nije bilo ničega otvoreno religioznog.

Te večeri sam pročitao jedan članak koji mi je prijateljica književnica prosledila ranije u toku dana o odnosu između poezije i zen pesnika Garija Snajdera. Napisan je 1991, ali je nekako opet izronio na površinu na internetu. Moja prijateljica je mislila da će mi se svideti isto koliko i njoj. Sam početak tog članka naizgled je artikulisao ono što sam pokušavao da kažem majci.

Iako termin meditacija za mnogo ljudi ima mistične i religiozne konotacije, to je prosta i jednostavna aktivnost. Pažnja: svesna mirnoća i tišina. Kao što zna svako ko je upražnjavao sedenje, utišani um ima mnogo puteva, a većina njih je dosadna i obična. Onda, usred meditacije, ponekad mogu da eruptiraju totalno neočekivane slike ili emocije, i otvori se put u jasnu transparentnost...

Niko – nijedan guru ili roši ili sveštenik – ne može zadugo da programira šta bi neka osoba mogla da oseća ili misli prilikom samoposmatranja. Učimo da u doslovnom smislu ne možemo da kontrolišemo svoj um. Meditacija ne može da služi nekoj ideologiji. Učitelj meditacije može samo da pomogne učeniku da shvati fenomen koji se javlja iz njegovog unutrašnjeg sveta – nakon što se to dogodi – i ponudi mu smernice u pogledu pravca kojim treba*

* Stari učitelj, stari majstor – počasna titula za visoko poštovanog višeg učitelja u zen budizmu. (Prim. lekt.)

krenuti... U tradicionalnom budističkom okviru etičkih vrednosti i psihičkih uvida, um u suštini otkriva sam sebe.

Majka mi je sledeće nedelje rekla koliko se njenoj prijateljici svi-
dela knjiga za koju sam joj poslao link. „Mora da me zaista razume!“
uzviku je njena prijateljica, ali moja majka nije ništa rekla o onom
članku o ajavaski. Ipak, taj razgovor mi se urezao u sećanje. „Du-
hovnost, ali ne religioznost“ bilo je nešto u šta sam verovao; to je
bio drugačiji način govora o „jasnoj transparentnosti“ koju je opisao
Snajder. Ideja da um suštinski otkriva sam sebe nešto je što za mene
ima smisla; verujem da psihoterapija može da pomogne da dođe do
toga. Iako nisam siguran da je taj telefonski razgovor s majkom otvorio
išta novo za nju, mene je povezao sa nečim od značaja za ovu knjigu.
Setio sam se svoje posete Ramu Dasu, psihologu sa Harvarda koji je
postao psihodelični pionir, s kojim sam imao sreću da se sprijateljim
kada mi je bilo dvadeset i nešto, nakon što se nismo videli dugi niz
godina. Imao je moždani udar 1997, a ovo je bilo godinu ili dve posle
toga. Do tada sam objavio nekoliko knjiga i duže od decenije sam se
bavio psihijatrijom.

„Pa“, zadirkivao me je, „jesi li sada *budistički* psihijatar?“ „Valjda
jesam“, stidljivo sam odgovorio. Ram Das me je poznavao dok sam
bio student na koledžu; znao sam da sam za njega i dalje neizbrisivo
star dvadeset jednu godinu, iako sam do tada već bio u srednjim če-
trdesetim. Usledila je dugačka pauza pre nego što je rekao išta drugo.
Moždani udar mu je otežavao da pronađe reči. „Vidiš li ih kao već
slobodne?“, rekao je naposletku neuobičajeno ozbiljnim i prodornim
glasom. Bio mi je potreban čitav minut da razumem šta me pita. „Već
slobodne? Vidim li svoje pacijente kao već slobodne?“ Ali onda sam
shvatio. Govorio je o umu koji otkriva sam sebe, o onome živopisnom
i transparentnom skrivenom unutar iskrivljenih krhotina naših in-
dividualnih ličnosti. Jesam li video tu slobodu u svojim pacijentima?

Iako je Ram Das to morao da iskaže umesto mene, prepoznao sam
istinu u njegovim rečima. Zaista vidim svoje pacijente kao već slobodne.